

Orhan Agirdag (2008). Bespreking: *Voorbij wij en zij? De sociaal-culturele afstand tussen autochtonen en allochtonen tegen de meetlat*

Het boek *'Voorbij wij en zij? De sociaal-culturele afstand tussen autochtonen en allochtonen tegen de meetlat'* is het resultaat van een empirisch onderzoek dat uitgevoerd is in twee Limburgse mijngemeenten. De auteurs maken hierin een sociologische analyse van het integratieproces van Turkse en Marokkaanse allochtonen aan de hand van kwalitatieve en kwantitatieve methoden.

In het eerste hoofdstuk schetsen de onderzoekers hun onderzoeksopzet. Het concept van 'integratie' wordt hierbij als overkoepelend theoretische kader aangeboden. Het hoofdstuk begint dan ook met een overzichtelijke uiteenzetting van de verschillende betekenissen die aan het begrip 'integratie' worden toegekend. Op basis van de literatuur komen de auteurs tot de conclusie dat er een onderscheid kan gemaakt worden tussen enerzijds de 'structurele' en anderzijds de 'sociaal-culturele' dimensie van integratie. Onder 'structurele' integratie, zeg maar de 'harde' dimensie, vallen de subdimensies zoals onderwijs, de arbeidsmarkt, het inkomen en huisvesting. Daarentegen verwijst de sociaal-cultureel integratie naar enkele immateriële subdimensies zoals waardeoriëntaties, taalbeheersing, taalgebruik, identiteit en sociaal kapitaal. Zoals de titel al laat vermoeden, is de opzet van dit boek het verkennen van de sociaal-culturele dimensie van integratie. De kernvraag waar dit onderzoek een antwoord op wil geven is in welke mate allochtonen verschillen van autochtonen en in welke mate allochtonen onderling verschillen wat hun sociaal-culturele levenswijze betreft. Over deze tweede dimensie zou er immers minder gekend zijn dan over de structurele dimensie van integratie. De onderzoekers zijn zich bewust van het feit dat deze twee dimensies niet los van elkaar gezien kunnen worden. Ze leggen het verband tussen beide aan de hand van drie intermediaire subdimensies die verder in het boek onderzocht worden: wederzijdse beeldvorming, discriminatie en vertrouwen in de overheid.

Een kanttekening bij dit theoretische kader lijkt me hier gepast. Meer specifiek vraag ik mij af waarom het primaat van integratie – dat volgens de Van Dale nog steeds verwijst naar *'het maken tot een harmonisch geheel'* – nergens in vraag wordt gesteld. Ook in deze publicatie lijkt 'integratie' een categorische imperatief: het moet. Het is bovendien nog maar de vraag waarom de eeuwenoude thema's van de sociologie zoals ongelijkheid in het onderwijs, waardeoriëntaties, arbeidsmarkt, identiteit, enz... plots onder de noemer van 'integratie' vallen wanneer het gaat om de verschillen tussen de blanke en de gekleurde medemens. Wanneer we immers genderverschillen of sociale-klasseverschillen in

waardeoriëntaties, taalgebruik of identiteit analyseren, spreken we bij mijn weten ook niet over integratie.

Verder in het hoofdstuk wordt de dataverzameling van het onderzoek beschreven. Voor het kwantitatieve luik gebeurt dit op een voorbeeldige manier. De keuzes die gemaakt werden bij de respondentenselectie worden gelegitimeerd, zowel de respons als de non-respons wordt beschreven, verdelingen volgens opleiding en woonplaats worden in tabellen gegoten en de wegingscoëfficiënten worden zonodig ingevoerd. Daarentegen laat de rapportage van de kwalitatieve dataverzameling te wensen over. De auteurs schrijven dat drie focusgroepen werden georganiseerd met allochtone, bevoorrechte getuigen. Een vierde focusgroep werd georganiseerd met autochtone respondenten. De lezer moet maar zijn fantasie gebruiken om de etnische samenstelling, opleidingsachtergronden en vooral de non-respons te achterhalen. Dat de kwalitatieve data niet dienen om tot veralgemeenbare conclusies te komen, mag mijns inzien geen reden zijn om methodologische laksheid door de vingers te zien. Wil men immers een kwaliteitsvol kwalitatief onderzoek, dan dient men gebruik te maken van wetenschappelijke methoden die hiervoor zijn uitgewekt - net zoals in de kwantitatieve onderzoekstraditie.

De echte analyse begint in het tweede hoofdstuk die handelt over taalbeheersing, taalgebruik en mediagebruik van de allochtone respondenten. De auteurs stellen onder meer vast dat de Marokkaanse allochtonen het Nederlands beter beheersen (taalbeheersing) én frequenter gebruiken (taalgebruik) dan etnisch Turken. Daarnaast stellen de auteurs vast dat Turkse allochtonen veel meer georiënteerd zijn op 'eigen' media dan de Marokkaanse allochtonen. Wat betreft het consumeren van de Nederlandstalige media blijken er echter geen eenduidige verschillen te zijn tussen etnisch Marokkaanse en etnisch Turkse respondenten. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een stuk over de determinanten van zowel het taalgebruik als de taalbeheersing. Dit gebeurt aan de hand van multipele regressie waarbij de netto-effecten van zowel de achtergrondvariabelen (zoals leeftijd en opleiding) als intermediaire variabelen (zoals interetnische vriendschappen en mediaconsumptie) worden nagegaan. Over het algemeen stellen de auteurs vast dat er een negatief effect uitgaat van de leeftijd van de respondenten. Daarentegen blijkt het aantal jaren dat een respondent in België verblijft, een positief effect te hebben op het taalgebruik en de taalbeheersing. Daarnaast ondervinden de onderzoekers dat allochtonen die meer blootgesteld worden aan Nederlandstalige media en die meer autochtone vrienden hebben, de Nederlandse taal beter en frequenter gebruiken. Terwijl opleidingsniveau een positief effect heeft op de taalbeheersing, blijkt het opmerkelijk

genoeg geen significant effect te hebben op de frequentie van het taalgebruik.

Enkele bedenkingen bij dit eerste deel van het boek. Ten eerste is er een eigenaardigheid wanneer we terugdenken aan de primaire doelstelling van het onderzoek: het meten van de sociaal-culturele afstand tussen allochtonen en autochtonen. Echter, enkel taalgebruik en taalbeheersing van allochtone respondenten wordt onderzocht. Dit levert op zich een interessante vergelijking tussen Marokkaanse en Turkse allochtonen op, maar het blijft raden waarom de taal bij autochtonen helemaal niet wordt bekeken. Veronderstellen de auteurs dat autochtonen vanzelfsprekend het Nederlands volledig beheersen of gaan ze ervan uit dat het taalgebruik enkel relevant is wanneer het gaat om de allochtone respondenten? Een tweede kanttekening kan geplaatst worden bij de eenzijdige invulling van 'taal'. Wanneer de onderzoekers spreken over *taalbeheersing*, *taalgebruik*, *taalkennis* of 'linguïstisch kapitaal', gaat het immers enkel en alleen om de Nederlandse taal. Hoe goed allochtonen hun 'eigen' taal beheersen komt simpelweg niet aan bod in het onderzoek. Ongetwijfeld levert de beheersing van de Nederlandse taal heel veel voordelen op omdat Nederlands de dominante taal is. Echter, op geen enkele moment staan de auteurs stil bij het gegeven dat ook de kennis van het Turks of Arabisch een onderdeel is van het linguïstisch kapitaal. 'Taal' wordt aldus monocultureel ingevuld en hiermee legitimeren de auteurs stilzwijgend het integratiediscours van de voorbije jaren dat eenzijdig focust op het aanleren van het Nederlands. Ten slotte vraag ik me af of het onderzoek überhaupt geldige uitspraken kan doen over de taalkennis (lees: de kennis van de Nederlandse taal) gezien de methodologisch tekortkomingen waarmee het kampt. Volgende vraag werd gesteld aan de respondenten: *'In welke mate begrijpt u brieven of folders die in het Nederlands zijn geschreven'* (p. 41). Taalbeheersing wordt dus niet rechtstreeks gemeten, maar wordt geschat aan de hand van een subjectief oordeel van de respondenten over hun eigen taalkennis. De auteurs erkennen de problematische aard hiervan, maar komen er verder niet meer op terug. Maar zelfs indien we ervan uitgaan dat een individu in staat zou zijn om eigen taalkennis accuraat in te schatten, dan nog rijst er een methodologisch probleem op. De geldigheid van die ene vraag die naar de taalbeheersing zou moeten peilen, is immers verre van gegarandeerd. Gaat het hier om 'brieven' van een juridisch instantie of reclamefolders van de Aldi? Met andere woorden, is die ene vraag wel eenduidig en representatief genoeg om een correct beeld te geven van de algemene taalbeheersing van een individu? De auteurs gaan niet in op deze vragen, maar doen in de rest van het boek wel uitspraken over de *algemene* taalkennis.

Het derde hoofdstuk van het boek wordt gewijd aan de analyse van het sociaal kapitaal. Meer specifiek worden de omvang en determinanten van interetnische contacten en vriendschappen, contacten met burens, participatie in het verenigingsleven en contacten met familie in ‘eigen land’ onderzocht. Pluspunt is dat hier zowel contacten van allochtone als autochtone respondenten onder de loep worden genomen. Niet enkel daarom overstijgt dit hoofdstuk het vorige, maar ook omdat het sociaal kapitaal multicultureel wordt ingevuld, dit in tegenstelling tot het linguïstisch kapitaal. Met andere woorden, ook contacten met de ‘eigen’ gemeenschap en lidmaatschap van de ‘eigen’ verenigingen worden beschouwd als een vorm van sociaal kapitaal. Dankzij het onderscheid tussen ‘bonding’ sociaal kapitaal (d.w.z de intra-etnische contacten) en ‘bridging’ sociaal kapitaal (d.w.z e interetnische contacten) slagen de auteurs erin om de mythe van zelf-segregatie te ontcrachten: allochtonen die veel contacten hebben met ‘eigen’ groepen of die veel participeren in ‘eigen’ organisaties, plooiën niet terug tot de eigen groep, maar hebben wel degelijk veel contact met de autochtone bevolking. ‘Bonding’ sociaal kapitaal is dus niet tegengesteld aan ‘bridging’ sociaal kapitaal. Daarnaast ondervinden de auteurs dat de Turkse allochtonen meer contact hebben met hun familie in het buitenland dan Marokkaanse allochtonen. Daarentegen blijken deze laatste frequenter goederen en geld opturen naar familie in buitenland.

Slechts één kanttekening bij dit hoofdstuk: de auteurs gaan namelijk gedeeltelijk voorbij aan de positie van de autochtone respondenten bij interetnische vriendschappen en contacten. Niet alleen wordt er in heel het hoofdstuk geen enkele keer geciteerd uit de kwalitatieve interviews bij autochtonen, maar ook de determinanten van interetnische vriendschappen worden enkel en alleen bij allochtonen nagegaan. Nochtans schreeuwen bepaalde beschrijvende gegevens voor een meer diepgaande analyse. Ter illustratie: uit tabellen 19 en 20 (pp. 70-71) leiden we af dat minder dan 20% van de allochtonen geen enkele Vlaamse vriend heeft, terwijl ruim 40% van de autochtonen geen enkele allochtone vriend heeft. Deze opmerkelijkheid krijgt noch in de beschrijvende analyse, noch in de verklarende analyse de nodige aandacht. Dezelfde kritiek kan herhaald worden wanneer het gaat over de contacten met burens. Onderliggende verwachting of hypothese is telkens opnieuw of allochtonen zich terugplooiën naar de ‘eigen’ gemeenschap, al wordt dit op basis van empirische gegevens verworpen. Het blijft voor mij een vraagteken waarom autochtonen vrijgesteld worden van de zelfsegregatie-hypothese.

Het vierde hoofdstuk staat in teken van de verschillen in waardeoriëntaties. Wie zich immers buigt over de problematiek van integratie – zo stellen de auteurs – kan niet omheen de

discussie over waarden en normen, het stokpaardje van het huidige inburgeringsbeleid. Sociaal-economische, ethische, ‘emancipatorische’ en religieuze waardeoriëntaties van zowel de allochtone als autochtone respondenten worden in dit hoofdstuk geanalyseerd. Wat de sociaal-economische opiniedimensie betreft, zien we dat de allochtone bevolking minstens even progressief is als de autochtone bevolking (ik kom zo dadelijk terug op de labels van ‘progressief’ en ‘conservatief’). Hoopgevend zijn de resultaten die aangeven dat ongeveer 90% van de allochtonen én de autochtonen achter het idee van volledig gratis onderwijs staat en zowel de meerderheid van de allochtonen als die van de autochtonen de inkomenskloof onaanvaardbaar tot helemaal onaanvaardbaar vindt. Zij die effectief voorbij de tegenstelling tussen ‘zij’ en ‘wij’ willen komen, krijgen hiermee mijns inziens een onmisbare sleutel in de hand: verenig u rond de sociaal-economische strijd. Op ander thema’s - zo maakt de rest van het hoofdstuk ons duidelijk – is de kloof tussen allochtonen en autochtonen opvallend diep. Zo zien we dat op de ethische dimensie een eerder progressief autochtone bevolking diametraal tegenover een ethisch conservatief allochtone bevolking staat. Blijkbaar liggen thema’s zoals het homohuwelijk, abortus en euthanasie gevoeliger bij de allochtone respondenten. Wat de religieuze opinies en praktijken betreft, is de realiteit te complex om de tweedeling progressief versus conservatief nog te kunnen hanteren. Allochtonen, waarvan 95% Moslims, gaan frequenter bidden en houden vaker rekening met godsdienstige regels tijdens hun dagelijkse leven dan autochtonen, waarvan ongeveer 70% aangeeft Katholiek te zijn. Terwijl ongeveer 40% van de autochtonen tegen de financiering van alle erkende godsdiensten zijn, is dit nog geen 2% bij de allochtonen. Onrustwekkend worden de tegenstellingen wanneer het gaat om de houding tegenover de religieuze/culturele praktijk van de hoofddoek. Ongeveer 70% van de autochtonen gaan enerzijds akkoord tot helemaal akkoord met de stelling dat werkgevers het dragen van de hoofddoek mogen verbieden en zijn anderzijds oneens tot helemaal oneens dat hoofddoeken mogen toegelaten worden op scholen. Maar de overgrote meerderheid van de allochtone bevolking is niet te vinden voor een verbod op hoofddoek op de werkvloer of op school. In de huidige politieke context, waarbij de jacht op de hoofddoek zich zienderogen aan het uitbreiden is, kunnen deze gegevens volgens mij op twee mogelijke manieren geïnterpreteerd worden. Enerzijds kunnen deze gegevens een bewustzijn aanwakkeren bij politici dat het hoofddoekenverbod de opinies van de allochtone bevolking negeert. Anderzijds kunnen politici zich gedekt voelen door de dominante meerderheid die nog steeds wordt gevormd door autochtone bevolking, wat kan leiden tot een verdere uitbreiding van het hoofddoekenverbod. De auteurs van hun kant blijven echter opvallend ‘waardevrij’ en beperken zich alleen tot een beschrijvende en verklarende analyse.

Niettemin concluderen de auteurs elders: *'Autochtonen zijn op emancipatorisch vlak duidelijk moderner dan de twee allochtone groepen'* (p. 121). Dit heeft echter te maken met de invulling die de auteurs geven aan de notie van 'emancipatorisch'. 'Emancipatie' wordt hier door de auteurs verward met (opinions over) man-vrouw gelijkheid, zeg maar de volkse betekenis van het woordje emancipatie.

Doorheen het hoofdstuk werken de auteurs met de labels van 'progressief' versus 'conservatief' om waardeoriëntaties aan te duiden. Voor menigeen antropoloog en culturele wetenschapper is dit een illegitieme operatie. Want spreken over 'progressie' veronderstelt een evolutionistische schaal waar je vooruit kunt gaan. Maar wie, wat of welke bevolkingsgroep heeft nu het recht om te bepalen wat vooruitgang is? Bijvoorbeeld, is het opteren voor levensbeëindiging voor niet productieve medemensen (bejaarden, zieken, etc...) wel degelijk een vorm van vooruitgang? Bestaat vooruitgang dan wel of gaat het hier om een eurocentristische fictie? Ook methodologisch gezien kampt dit hoofdstuk met een belangrijk probleem, een probleem dat steeds terugkomt in de verdere analyse. De regressiemodellen worden namelijk steeds apart berekend voor de allochtonen en de autochtonen. Dit maakt een accurate vergelijking tussen de verschillende etnische groepen onmogelijk omdat we de netto-effecten van etnische achtergrond (allochtoon / autochtoon) alleen maar kunnen raden. Hierdoor kunnen we bijvoorbeeld *niet* nagaan of onder controle van opleiding allochtonen en autochtonen effectief verschillen met betrekking tot hun waardeoriëntaties (en andere afhankelijke variabelen). Met andere woorden, de lezer krijgt geen antwoord op een zeer cruciale sociologische vraag: zijn de verschillen die gemeten worden tussen allochtonen en autochtonen niet herleidbaar tot andere factoren zoals verschillen in opleiding? Theoretisch gezien is het immers mogelijk dat alle beschreven verschillen tussen allochtonen en autochtonen louter verschillen aan de oppervlakte zijn, indien ze verdwijnen onder controle van achtergrondkenmerken zoals opleiding of leeftijd. Gezien de centrale doelstelling van het onderzoek, is dit een belangrijke lacune. Het is een 'ecological fallacy' om te denken dat de allochtone en de autochtone groep van de respondenten vergelijkbaar zijn omdat de autochtone respondenten geselecteerd zijn uit achtergestelde buurten. Dat de allochtonen en de autochtone respondenten qua sociaal milieu *niet* gelijkaardig zijn, kunnen we bijvoorbeeld afleiden uit tabel 5 (p. 25) die aantoont dat de opleidingsachtergronden van beide groepen significant van elkaar verschillen.

Het vijfde hoofdstuk, dat handelt over identiteitsbeleving bij allochtonen en autochtonen, verdient een pluim omwille van zijn theoretische onderbouw en originaliteit.

Wat de theoretische achtergrond betreft baseren de auteurs zich op het identiteitsmodel van Hutnik dat zowel rekening houdt met identificatie met de meerderheidsgroep als met de 'eigen' groep. De originaliteit van de auteurs zit erin dat ze ook rekening houden met lokale (lees: provinciale) identiteit. Ook religieuze identiteit wordt onderzocht, zowel kwalitatief als kwantitatief. Dit levert samenvattend de volgende resultaten op. Bij de allochtone bevolking domineert nog steeds het etnische (Turks of Marokkaans-zijn) en de religieuze (moslim) identiteit. De nationale (Belg-zijn) en sub-nationale (Vlaming-zijn) identiteit is lager dan bij de autochtone bevolking: ongeveer 7% van de autochtonen, 30% van etnisch Marokkanen en 40% etnisch Turken voelt zich niet of nauwelijks Belg. De inclusie van de lokale identiteit (Limburger-zijn) levert originele resultaten op: er is zowel bij de autochtone als bij de allochtone bevolking een heel sterke identificatie met het Limburger-zijn: Limburger wereldburger!

Het zesde hoofdstuk handelt over de wederzijdse beeldvorming. Ik denk dat het niet overdreven zou zijn om te stellen dat dit hoofdstuk met kop en schouder uitsteekt boven de anderen. Om te beginnen overstijgt de analyse hier het traditionele onderzoek naar etnocentrisme doordat de auteurs enerzijds een onderscheid maken tussen de verschillende groepen van allochtonen en anderzijds doordat de auteurs ook de beeldvorming van allochtonen over autochtonen analyseren. Ten tweede worden een aantal controversiële bevindingen op een wetenschappelijk manier genuanceerd. Dit kan een schild vormen tegen eventueel politiek misbruik van deze bevindingen. Ten slotte, moet het gezegd worden dat de auteurs in dit hoofdstuk de kwalitatieve data op een voortreffelijke manier koppelen aan kwantitatieve gegevens. Processen die beschreven worden met kwalitatieve gegevens worden ondersteund met kwantitatieve data en vice versa. Het hoofdstuk bevat opmerkelijk resultaten. Marokkaanse allochtonen beoordelen autochtonen positiever dan etnisch Turken dat doen. Toch hebben autochtonen een positiever beeld van Turkse allochtonen dan van Marokkaanse allochtonen. Over het algemeen wordt de etnisch Marokkaanse medemens negatief bekeken, ook door de etnisch Turken. Een verklaring geven voor deze wederzijdse, maar niet-wederkerige, beeldvorming blijkt niet gemakkelijk: de verklaarde variantie (R^2) is amper .07 en de auteurs erkennen dit probleem. Meer algemeen worden de bevindingen genuanceerd doordat de item nonrespons vrij hoog ligt. Elders in het hoofdstuk ontdekken de auteurs dat de etnisch Marokkanen dan toch niet de paria's zijn onder de etnische minderheden: er zijn nog de asielzoekers (een groep waarover in de rest van het boek niet veel te lezen valt). De bevindingen van de kwalitatieve interviews met autochtone respondenten suggereren dat de

clandestinos nóg lager zijn in de etnisch-culturele hiërarchie: “Italianen, Marokkanen, Turken kwamen nog enigszins werken, die nieuwe komen alleen maar profiteren”, luiden enkele respondenten...

Het zevende hoofdstuk handelt over discriminatie en het laatste hoofdstuk gaat over het vertrouwen in de overheid. In eerste instantie worden de persoonlijke discriminatie-ervaringen van zowel de allochtone als autochtone bevolking nagegaan. De Marokkaanse allochtonen rapporteren meer discriminatie dan de etnisch Turken. Een opmerkelijk resultaat is dat autochtonen niet verschillen van Turkse allochtonen met betrekking tot discriminatie-ervaringen. Uit de regressieanalyse blijkt dat discriminatie samenhangt met de situatie op de arbeidsmarkt. Vooral interim-arbeid blijkt gevoelens van discriminatie in de hand te werken. Meer nog blijken discriminatiegevoelens vooral betrekking te hebben op ervaringen op de arbeidsmarkt. Verder zijn er interessante resultaten over hoe allochtonen en autochtonen denken dat hun eigen groep behandeld wordt door de maatschappij. Zo denkt de meerderheid van de autochtonen dat allochtonen minder lang moeten wachten dan Vlamingen wanneer zij iets nodig hebben van de overheid en dat allochtonen even streng tot veel minder streng worden behandeld door de politie. Allochtonen zelf denken daar anders over. In het volgende hoofdstuk merken de auteurs dat deze discriminatie-ervaringen een negatieve invloed uitoefenen op het vertrouwen in (lokale) overheden. In het algemeen stellen de auteurs vast dat Turkse allochtonen meer vertrouwen hebben in overheidsinstanties dan autochtonen en Marokkaanse allochtonen. Het lokale bestuursniveau geniet bij alle etnisch groepen meer vertrouwen dan provinciale en federale overheden. Slechts één opmerking volstaat bij deze twee hoofdstukken: hoewel de auteurs vaak spreken over effectieve discriminatie (bijvoorbeeld: ‘Turkse allochtonen worden niet meer geconfronteerd met discriminatie dan autochtonen...’ p. 242) gaat het hier in feite louter en alleen om *gevoelens* van discriminatie. Deze twee vallen nochtans niet samen. Zeker met betrekking tot onbewuste en latente discriminatie kunnen de ‘gevoelens van discriminatie’ ver verwijderd liggen van de reële omvang van effectieve discriminatie. Echter, over onbewuste en latente vormen van discriminatie - die niet noodzakelijk minder belangrijk zijn – zwijgen de onderzoekers in alle talen.

De auteurs sluiten het boek af met een opmerkelijk algemeen besluit met de titel ‘de integratieparadox’. Een paradox want de veronderstellingen van het integratieparadigma blijken niet naadloos aan te sluiten bij de empirische realiteit. Bijvoorbeeld waarom etnisch Turken (die sterker op eigen media zijn gericht, die veel minder het Nederlands gebruiken, die

veel meer in eigen gemeenschap participeren, enz...) gunstiger worden beoordeeld door de autochtonen dan deze laatsten etnisch Marokkanen beoordelen. De auteurs erkennen hier impliciet het problematische karakter van het integratieparadigma, maar de mogelijke verklaringen die ze aanbieden voor deze anomalieën, blijven vaststeken in dezelfde integrationistische visie: het zou eventueel kunnen liggen aan het contact die bevolkingsgroepen met elkaar hebben of misschien aan ‘*een differentiële betrokkenheid bij criminaliteit*’ (p. 290). Verder onderzoek zou volgens de auteurs correcte antwoorden kunnen bedienen, maar ik betwijfel dat. Een antwoord op de vraagtekens die de integratieparadox achterlaten, ligt in feite verborgen in de eerste kanttekening die ik gemaakt heb met betrekking tot het gehanteerde integratieparadigma: het blinde vertrouwen in het gunstige karakter van integratie. Want het streven naar of de realisatie van een harmonische eenheidsworst, een samenleving van sociaal-culturele eenheid, garandeert op geen enkele manier een rechtvaardige samenleving. Bij deze kritiek wil ik ook een oplossing aanbieden: een waarachtig alternatief voor het integrationisme is het diversiteitsperspectief. Enkel en alleen met betrekking tot sociaal kapitaal (hoofdstuk 3) erkennen de auteurs de meerwaarde van diversiteit. De rest van het boek is echter geschreven vanuit een perspectief dat door Roosens geconceptualiseerd is als ‘primordiale autochtonie’: allochtonen dienen zich sociaal-cultureel aan te passen aan de autochtonen (door bijvoorbeeld *dé* taal te leren). Slechts in de laatste alinea van het boek komt de immense diversiteit tussen verschillende etnische groepen én binnen de groepen naar voren. De auteurs besluiten daarom dat het spreken over Marokkaanse allochtonen en Turkse allochtonen misschien niet relevant is. Ik kijk dan ook uit naar het vervolgonderzoek, aangekondigd in het dankwoord, dat logischerwijze *niet* meer zal spreken over deze etnische categorieën.